

Eén van de wezenskenmerken van het Liedboek – Zingen en bidden in huis en kerk is de oecumenische reikwijdte: het bevat een substantieel aantal liederen die van buiten de Nederlandse protestantse traditie komen, en nadrukkelijk ook verder dan alleen uit de omringende landen Duitsland en Engeland. Hiermee wilde de redactie de reikwijdte van het kerklied laten zien: wij zijn de enigen niet die de lof van God zingen en kunnen elkaar wereldwijd verrijken. Dit artikel laat zien hoe het opgenomen liedgoed uit de Verenigde Staten niet alleen een geografische en inhoudelijke verbreding van ons Nederlandse liedrepertoire opleverde maar met haar geschiedenis ook model stond voor de ontwikkeling van het verschijnsel 'liedbundel' op zichzelf.

Als het om de kerkelijke liedcultuur van de Verenigde Staten gaat, dan is 'variëteit' waarschijnlijk de beste en meest kernachtige omschrijving daarvan. In dit artikel beperk ik me dan ook tot wat in de VS 'mainstream hymnody' wordt genoemd: het strofische kerklied zoals dat door de eeuwen heen is ontwikkeld. Het gaat dan om liederen in dichtvorm, coupletten al dan niet met een refrein, voorzien van een eenstemmige melodie met een begeleiding, vaak geschikt om in vierstemmige 'choral style' te worden gezongen, vaak in een wat klassiek maar soms ook meer hedendaags idioom en met een sterke theologische of Bijbelse inhoud. Het zijn de liederen in deze categorie waarvan ik hieronder kort de ontwikkeling in de laatste anderhalve eeuw beschrijf. De ook uit de veelvormige liedcultuur van de VS overgewaaide gospels, evangelische liederen en typische vormen uit andere culturen (de 'wereldmuziek') laat ik hier buiten beschouwing, alsmede de eveneens in de VS oplevende praktijk van wat men daar noemt de 'congregational psalmody', het onberijmd zingen.

Engeland

De geschiedenis van het Amerikaanse kerklied is nauw verbonden met die van het Engelse en is eigenlijk voortdurend een iets in tijd vertraagde reactie van wat er in het Verenigd Koninkrijk gebeurt. Vertrekpunt van deze (zeer) beknopte beschrijving is de verschijning van het standaardwerk *Hymns Ancient and Modern* uit 1860/1861, waarschijnlijk de meest verbreide en herdrukte bundel ooit, die ook – in gewijzigde vorm – nog altijd bestaat. Die bundel kon worden getypeerd als een typisch 19^e - eeuwse bundel: het bevatte vrijwel uitsluitend liederen uit de 19^e eeuw, in de ogen van latere liedboeksamenstellers vaak sentimenteel en triomfantalistisch van karakter en 'met het openlijk saaie karakter van Victoriaanse poëzie'¹.

Als reactie daarop verschijnen aan het begin van de 20^e eeuw een aantal nieuwe 'hymnals', waaronder het 'New English Hymnal' (1906) van Percy Dearmer en Ralph Vaughan Williams waarschijnlijk het bekendste is, en eveneens nog tot op vandaag in gebruik. Deze liedbundel bevatte juist een voor die tijd grote variëteit aan liederen, van oude kerkelijke hymnes tot liederen die toen hagenieuw waren, en met melodieën die niet alleen uit de 19^e eeuw kwamen, maar ook uit de Vroege Kerk, de renaissance, uit de 'folk music', alsmede nieuwe melodieën, die vaak op de oude modi en volksmuziekstijlen waren gebaseerd. Het was niet alleen een uiting van een nieuwe, verbrede kijk op kerk en kerklied, maar werd daarvan ook de impuls. De consolidatie van de verbrede wijze van zingen en vieren en de stijl die daaruit voortkwam duurde in Engeland tot in de jaren '60 van de vorige eeuw.

¹ De typering is afkomstig uit David W. Music, 'Hymnody in Twentieth-Century Britain and America. An Annotated Bibliography' (2001), p.2

In de VS deden deze ontwikkelingen pas veel later de intrede, met als meest bepalende moment het verschijnen van het op de leest van het New English Hymnal geschoeide 'Episcopal Hymnal' van 1940/1943 van de Protestant Episcopal Church, zeg maar de evenknie van de Anglicaanse Kerk in de VS. Tot die tijd waren de liedbundels in de VS nog helemaal vol van de geest van het 19^e -eeuwse Hymns Ancient & Modern, al moet wel worden gezegd dat er, buiten de invloedssfeer van de officiële bundels om, een belangrijke sociale beweging was ontstaan, die de 'Social Gospel movement' wordt genoemd. Daaruit kwamen op privaat initiatief ook veel liederen voort die in de bundels na 1940 een plek hebben gekregen. Het sociale karakter van deze liederen, die voortkwamen uit de sociale problematieken van die tijd, vormde daarmee een nieuw element in het daarvoor slechts op klassieke theologie en Bijbeltekst gerichte liedgoed.

Hymn Explosion

In de jaren '60 ontstaat dan in Engeland een enorme hausse aan nieuwe kerkliederen, die de 'New English Renaissance' of 'Hymn Explosion' wordt genoemd. Deze kwam met name voort uit de zogeheten *Dunblane conferences* in Schotland, waar de kerken zich beraadden over de verbinding tussen het christelijk geloof en het moderne leven. Daarbij kwam ook het hedendaagse kerklied en de 'theologische integriteit' daarvan ter sprake. Belangrijke auteurs als Erik Routley, Fred Pratt Green, Fred Kaan en Brian Wren waren bij die conferenties aanwezig en zwengelden een beweging aan van nieuwe lieddichters en componisten, die hun eerste vruchten bundelden in *Dunblane Praises I* (1965) en *II* (1967). Een groep evangelische Anglicanen wilde in het schrijven van liederen niet achterblijven en richtten vervolgens de 'Jubilate Group' op. Het een versterkte het ander en zo kwam het tot een ware 'Hymn Mountain', men sprak van een ware overproductie van kerkliederen die langzaam maar zeker zou moeten worden beproefd en onderscheiden, een proces dat duurde tot aan het einde van de 20^e eeuw, wanneer de productie van kerkliederen tot een einde kwam.

Amerika

De lieddichters en componisten uit het Verenigd Koninkrijk bezochten ook met regelmaat de VS, sommigen bleven er ook wonen, en maakten zo ook de Amerikanen vertrouwd met nieuwe, hedendaagse kerkliederen. Het 'Evangelical Lutheran Worship' uit 1978 was daarvan een eerste weerslag en was een ware 'gamechanger' op het gebied van kerkelijke liedbundels in de VS. Het zorgde, wederom met enige vertraging voor een soortgelijke 'hymn explosion' in de VS en Canada in de jaren '80 en '90 met schrijvers als Carl P. Daw, Ruth C. Duck en vele anderen. De schrijvers uit deze periode wilden zich bedienen van modern taalgebruik en moderne thema's, waarbij vooral de bevrijdingstheologie, het feminisme en de ecologische beweging voor nieuwe invalshoeken zorgden. Daarnaast was er, onder invloed van de nieuwe driejarige lectionaria in de kerken werden ingevoerd, een hernieuwde aandacht voor het kerkelijk jaar: er ontstonden nieuwe liederen voor de feesten en bij de Bijbelteksten uit de nieuwe roosters.

De melodieën van deze nieuwe kerkliederen sloten aan bij de traditie: eenstemmige melodieën met eenvoudige begeleiding, oriëntatie op zowel de modi als op 20^e -eeuwse harmonische technieken en met zowel streng metrische als asymmetrische en vrije ritmische structuren. Componisten zijn onder anderen Richard Dirkson, Carol Dorn, Carl F. Schalk en David Ashley White.

Liedboeken

Logisch gevolg van de grote hoeveelheid kerkelijke denominaties en de enorme overvloed aan nieuwe liederen is ook de grote hoeveelheid verschillende liedbundels die in de VS rouleren, met elk een verschillende status. Ze zijn grosso modo in drie groepen in te delen:

- Er zijn liedbundels die uitgegeven worden door een bepaalde kerkelijke denominatie en daarvan dan ook de officiële bundel zijn. Dit was bijvoorbeeld lange tijd het geval in de Episcopal Church met hun 'Episcopal Hymnal'.

- Er zijn ook kerken die een eigen uitgevershuis hebben dat liedboeken uitgeeft die, door het veelvuldig gebruik binnen die kerk, een semiofficiële status hebben. Dit is bijvoorbeeld het geval in de Presbyterian Church (Presbyterian Publishing Corporation, uitgever van onder meer 'Glory to God') en de United Methodist Church (Cokesbury, uitgever van onder meer The United Methodist Hymnal en The Faith We Sing).

- En er zijn uitgeverijen die handelsedities maken van voorgaande kerkelijke liedbundels die vervolgens door bepaalde kerken worden gebruikt: dit zijn dan vaak kleinere plaatselijke gemeenschappen, maar ook de Anglicaanse Kerk en de Rooms-Katholieke Kerk in de VS bedienen zich langs deze weg van hun liedbundels.

Inhoud

De inhoud van de moderne Amerikaanse liedbundels is eclectisch, volgens het model van het *New English Hymnal* van 1906. Vanaf *Evangelical Lutheran Worship* (1978) komt er echter in de verschillende bundels een sterkere nadruk op het werk van schrijvers uit de eigen denominatie, wier liederen daardoor een meer officiële status krijgen. Naast *Evangelical Lutheran Worship* zijn er nog enkele beeldbepalende bundels wat de inhoud betreft. Genoemd worden dan *Hymns for Today's Church* uit 1982, voortkomend uit de Britse 'Jubilate Hymns Trust', dat gekenmerkt wordt door de uitgebreide en intensieve aanpassing van archaische taal in (ook oude) kerkliederen, een proces dat ook het *New Century Hymnal* van de United Church of Christ (de evenknie van onze PKN) uit 1995 kenmerkte. Het *Hymnal for Worship and Celebration* uit 1986 tenslotte was het eerste Amerikaanse liedboek dat door een onafhankelijke uitgever werd gepubliceerd en dat een grote hoeveelheid evangelische liederen ('chorusses') bevatte, die maakte dat ook andere, latere liedbundels deze liederen zouden opnemen.

Weerslag

Het is helder dat deze ontwikkelingen in de VS op hun beurt ook weer hun weerslag hadden op de liedbundels die de laatste decennia in Europa zijn verschenen, waaronder duidelijk ook ons *Liedboek – Zingen en bidden in huis en kerk* uit 2013, waar vergelijkbare processen zich hebben voorgedaan (verbreding, aanpassing van het taalgebruik, etc.). In een in 2015 in dit blad verschenen artikel² liet Janieke Bruin al zien hoe de contacten tussen de redacties van het Liedboek en die van de laatste editie van *Evangelical Lutheran Worship* hebben geleid tot de opname van enkele nieuw vertaalde liederen die in de laatste decennia in de Lutherse Kerk van Noord-Amerika tot het muzikale gemeengoed zijn gaan behoren. Zo zijn niet alleen de liederen zelf maar ook de in het buitenland ontstane liedbundels tot inspiratie geweest voor de totstandkoming van het Liedboek uit 2013.

Het voor het Liedboek vertaalde repertoire geeft daarmee een goede inkijk in de gevarieerde thematiek en eigenheid van het hedendaagse kerklied in de VS, die ontegenzeggelijk een belangrijke aanvulling vormt op ons Nederlandse kerkliedrepertoire. Ik bespreek hieronder enkele kenmerkende liederen aan de hand van de desbetreffende thematiek of herkomst.

Feminisme / gender

² Janieke Bruin, 'Evangelical Lutheran Worship – Amerikaans-Lutherse invloed in het Nieuwe Liedboek', *Muziek & Liturgie*, jaargang 84 (2015), nr. 1

De wat mij betreft meest in het oog springende bijdrage vanuit de VS vormt die van de auteurs uit feministische hoek, waarvan – vooral op verzoek van de werkgroep ‘inclusiviteit’ en de klankbordgroep ‘gender’ – twee van de belangrijkste stemmen in Amerika zijn opgenomen: Ruth C. Duck en Jean Jeanzen. Ruth C. Duck is predikant en hoogleraar liturgiek in de United Church of Christ en is een belangrijk voorvechter van het gebruik van inclusieve taal in de liturgie. Zij publiceerde naast boeken over liturgie ook enkele bundels met kerkliederen, waaronder ‘Circles of Care’, waaruit 2 liederen in vertaling in het Liedboek zijn verschenen: LB 849 ‘Zoek de wegen van de wijsheid’ en LB 877 ‘Ja, ik ben het beeld van onze maker’. Het eerste lied zoekt de Drie-eenheid te bezingen met bewoordingen uit de Bijbelse wijsheidsliteratuur: Schepper, Woord-onder-ons, en Geest-die-leidt, gebaseerd op het werk van Hildegard von Bingen en de Amerikaanse theoloog Elizabeth A. Johnson die een theologische poging ondernam in het invloedrijke werk ‘She Who Is’. Op de inzichten uit dat boek is ook LB 877 gebaseerd, waarin Duck een poging doet om de Drie-eenheid te vatten in zowel mannelijke als vrouwelijke beelden: de Schepper als creatieve vlam die niet dooft, de Gezalfde als belichaamde liefde die ons roept tot gerechtigheid en de Geest als gids op onze reis die ons adem en vrijheid geeft.

Jean Jeanzen schreef haar ‘Dragende, moederlijke God’ (LB 707) op verzoek van de doopsgezinde broederschap in de VS, die voor haar in 1992 nieuw uitgeven ‘Hymnal – A Worship Book’ een aantal liederen wilde laten maken waarin de historische stemmen van vrouwen werden geëerd. Haar tekst sluit aan bij het wonderbaarlijke traktaat van de Middeleeuwse mystica Julian of Norwich: de *Sixteen Revelations of Divine Love*, waarin de Drie-eenheid in alle drie de personen beschreven als onze Moeder: die ons het leven gaf, die ons voedt en ons begeleidt op onze levensweg met als meest onsterfelijke zin die over de tweede persoon van de Drie-eenheid: ‘Een moeder legt haar kind teder aan haar borst, maar onze tedere moeder Jezus brengt ons thuis in zijn gezegende borst, via zijn lieflijke, doorstoken zijde, en toont daarin zijn deel aan de goddelijkheid en de vreugden van de hemel, met een geestelijke zekerheid en in eindeloze gelukzaligheid.’. De vertaling van Liesbeth Goedbloed in het Liedboek verscherpte nog wat meer het eucharistische karakter van dit lied, waardoor het niet alleen als lofzang op de Drie-eenheid maar ook als avondmaalslied kan worden gebruikt.

Nieuwe verwoording van oude theologie

Waar in de voorgaande liederen al een moderne, inclusieve poging is gedaan om het oude theologische concept van de Drie-eenheid te verrijken, waren ook andere onderwerpen uit de klassieke theologie onderwerp voor nieuwe bewoordingen. Zo spreekt de Lutherse Susan Briehl in LB 882 ‘Allerhoogste God, heilig en glorierijk’ over het typisch Lutherse concept van de ‘goddelijke ruil’. Het uit de pastorale praktijk ontsproten lied – gebeden aan het sterfbed van een collega – getuigt van Gods grootheid in zijn zwakheid. In de 2^e strofe: ‘Allerhoogste God, heilig met macht en kracht (...) U woont in onze zwakheid, slaaf en nietig mens en wij aanschouwen uw almacht’ en in de laatste strofe: ‘Uw liefde deed U sterven (...) en wij aanschouwen het leven’.

Het eveneens Lutherse LB 706 ‘Dans mee met Vader, Zoon en Geest’ van Richard Leach bezingt weer de Drie-eenheid in de beelden van een dans, terwijl LB 78a ‘Luister, volk van God’ een dansante herdichting van psalm 78 is (vandaar de 7/8^e maat waarin de melodie is gecomponeerd), als bijdrage aan de vernieuwing van de taal van het psalter vanuit de gereformeerde hoek. Auteur Greg Scheer is predikant in de Christian Reformed Church en werkt aan het Calvin Institute of Music, waar de calvinistische liturgie en muzikale praktijk onderwerp van studie is.³

³ Zie hiervoor onder meer M&L jaargang 89, no. 6: ‘De vreugde van de liturgie is het samen vieren - Interview met Jaap Overeem, voorzitter van ‘Eredienst Creatief’

Nieuwe liederen voor het kerkelijk jaar

Een voorbeeld van hoe de herontdekking van het liturgisch jaar tot nieuwe kerkliederen heeft geleid is LB 858 'Vernieuw in ons, o God' van de episcopale dichter en hymnoloog Carl P. Daw. De originele titel luidde 'A Lenten Prayer' en de tekst was aanvankelijk bedoeld als koorwerk, voor een koorkamp gecomponeerd door David Ashley White. Het verscheen in 2006 in het nieuwe Evangelical Lutheran Worship als kerklied. Het is een lied voor aan het begin van de Veertigdagentijd en had de voorbereiding van de catechumenen op de doop op het oog en van boetelingen op verzoening in de paasnacht. Omdat bij de doop de drie-een God wordt aangeroepen, vormen de eerste drie strofes van het lied aanroepingen van de afzonderlijke 'personen', in de volgorde Vader, Geest en Zoon, , terwijl in het vierde couplet de Drie-eenheid als geheel wordt aangesproken. De vertaalde zinsnede 'en strijk het kwaad uit ons gezicht' doet onwillekeurig aan de aswoensdag denken als inzet van de Veertigdagentijd, maar werd in het Liedboek onder de subrubriek 'Verzoening' opgenomen, om de bredere inzetbaarheid aan te geven.

Ecologie

Van de oorspronkelijk Britse schrijver Brian Wren is LB 719 opgenomen, vertaald als 'Loof God voor de vruchten van boomgaard en land'. Het is een lied dat duidelijk aansluit bij de ecologische beweging en raakt aan de problematiek van globalisme en milieu. De vele malen (ook na het verschijnen van de Nederlandse vertaling) gewijzigde tekst probeert een bewustwording te creëren van de aarde als schepping van God: niet alleen de bomen en de planten en de dieren, maar ook de delfstoffen en alles wat daarvan wordt geproduceerd. Het gebed daarbij is dat het alles mag dienen tot een betere wereld, waarin liefde en barmhartig leiderschap de schepping zullen voeden en onderhouden.

Het lied van de presbyteriaanse dichteres en componist Joy Patterson, LB 772 'Jesaja heeft eeuwen geleden voorzien' bezingt de inmiddels aloude thema's van het conciliair proces: vrede, gerechtigheid en heelheid van de schepping en ontstond uit een wedstrijd van de *Hymn Society of America* waarin de vraag was om liederen te schrijven 'voor jong en oud tezamen'. Het bezingt het vredesvisioen van Jesaja over de wol en het lam en de doornstruiken die plaatsmaken voor cipressen en het omgekeerde dat wij mensen daarmee hebben gedaan: 'De aarde is ziek door de schuld van uw volk'. Het lied is een gebed tot God om een einde aan onrecht en pijn en de komst van zijn Rijk van recht en vrede, een zogenoemd '*maranatha-prayer*'.

Sociale thematieken en het moderne leven

Tot slot zijn er nog de liederen waarin sociale problematiek en het moderne levensgevoel ter sprake worden gebracht. Voorbeelden van het eerste zijn LB 973 'Om voor elkaar te zijn uw oog en oor' waarvan de sociale gerechtigheid en wederzijdse verantwoordelijkheid het onderwerp is en LB 997 '- en vele duizenden, ontheemd, gevluht uit eigen land' van de Lutherse Herman Stuempfle jr. Dat lied leest als een litanie voor vluchtelingen, straatgeweld, en twisten binnenskamers met als gebed: 'Genade Heer, hoor ons gebed, zie deze wereld aan', een hedendaagse versie van 'Verleih uns Frieden gnädiglich'.

De verbinding tussen geloof en leven zoekt de tekst van LB 817 'O Christus, bron van lentebloei' van Susan Palo Cherwien, het voor de doop bedachte lied dat de verschillende levensfasen – van wieg tot graf – verbindt aan Christus, de ware wijnstok aan wie de ranken verbonden zijn en wiens levenskracht allen doorstroomt en vervult. Eenzelfde gang door het leven verwoordt het lied 'In the bulb there is a flower', in vertaling opgenomen als 'In de bloembol is de krokus' (LB 917), met de prachtig vertaalde zin 'Elke stilte kent zijn zingen', waarin God als verbinder van de in het leven te ervaren tegenstelling wordt bezongen: hij is de Schepper, bron van tijd en eeuwigheid.

Uiteraard is deze lijst niet volledig en betreft de selectie liederen die in het Liedboek in vertaling is opgenomen maar een uitsnede uit het rijke Amerikaanse kerkliedrepertoire. Toch laat deze lijst zien hoe het liedgoed van de VS in dialoog staat met de hymnologische ontwikkelingen in Europa, al was het maar omdat de liederen juist door hun vertaling nu ook bij ons een ingang vinden. Ontegenzeggelijk zal de wederzijdse kennisneming van elkaars liedbundels opnieuw tot verdere inspiratie leiden, waarbij het woord 'variëteit' waarschijnlijk nog de meest kernachtige beschrijving van de hedendaagse liedcultuur zal blijven. Maar dat levert, al zingend, zeker verrassende nieuwe inzichten op, over geloof, Bijbel, liturgie en leven.

Cees-Willem van Vliet